

Opening tentoonstelling *Printed ephemera, collected by Flip Bool*

Galerie VIVID, Rotterdam

Elke verzameling kent een eigen geschiedenis, is gedurende kortere of langere tijd, voor meer of minder geld bij elkaar gebracht. In mijn geval is de basis ervoor ruim vijf decennia geleden gelegd en heb ik in één uitzonderlijk recent geval vrij veel betaald voor een normalisatieblad dat Piet Zwart in 1924 ontwierp voor de Nederlandse Kabelfabriek in Delft. Het toeval wil dat dit hier bij galerie VIVID werd verworven uit de nalatenschap van mijn oud-collega en goede vriend Kees Broos. Maar dat is ook wel een heel bijzonder reclaimedrukwerkje. Voor het eerst in Nederland is er immers een fotogram voor gebruikt, een techniek waarmee Zwart in 1923 kennis maakte via El Lissitzky tijdens diens bezoek aan Nederland in verband met de *Erste russische Kunstausstellung* in het Stedelijk Museum Amsterdam. Jan Tschichold omschreef een iets latere versie van dit ontwerp als een typo-foto '... van een betoverende schoonheid' in zijn baanbrekende boek *Typographie. Ein Handbuch für zeitgemäss Schaffende* uit 1928.

Naast enkele eerdere aankopen die bedragen van 200,- ouderwetse guldens zelden te boven gingen, kwam de hier getoonde selectie uit mijn verzameling drukwerken vooral bij elkaar door vroege contacten met de historische avant-garde, drukkers en vondsten op veilingen of in antiquariaten. Met enige speurzin was daar tot mijn afstuderen in 1974 voor een dropcent immers nog heel veel te vinden. Het interessante van deze avant-garde drukwerken uit de jaren twintig en dertig is, dat ze eigenlijk nooit bedoeld waren om te worden bewaard: advertenties, beeldstatistieken, boekomslagen, folders, prentbriefkaarten, productcatalogi, uitnodigingen, enz. Wij noemen dat 'gebruiksdrukwerk' of in het Duits 'Gebrauchsgraphik' en in het Engels wordt hiervoor het begrip 'printed ephemera' gebruikt. Vandaar de titel.

Als student kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam zat ik eind jaren zestig, begin jaren zeventig wekenlang tijdens colleges in het donker naar dia's te kijken. Maar vreemd genoeg werd er nooit met een woord gerept over het medium fotografie, terwijl ons mooie vak pas een wetenschap kon worden na de introductie ervan in 1839. Ik herinner het mij eerlijk gezegd niet meer hoe en waarom mijn interesse destijds werd gewekt voor de fotografie in combinatie met typografie. Maar het onderwerp van mijn kandidaatsscriptie in 1971 was *Berlijn-dada en de fotomontage*. Daardoor kwam ik in contact met Paul Citroen en zijn geestverwanten. Citroen was een verwoed verzamelaar en misschien kwam het wel door hem dat ik zelf ook begon te verzamelen, met een bijzondere interesse voor de fotomontage.

Zoekend naar een onderwerp voor mijn doctoraalscriptie dacht ik in eerste instantie aan Piet Zwart. Maar desgevraagd bleek Kees Broos al een heel eind op dreef met onderzoek naar diens werk voor een overzichtstentoonstelling die uiteindelijk in 1973 plaatsvond in het Haags Gemeentemuseum. Hierdoor werd Paul Schuitema uiteindelijk het onderwerp voor mijn doctoraalscriptie. In verband daarmee overnachtte ik in 1973 maandenlang bijna wekelijks in diens huis aan de Lus 14 in Wassenaar om zijn werk uit alle hoeken en gaten van zijn zolder en uit het ietwat vervallen atelier in de tuin bij elkaar te brengen en te inventariseren. Later werd nagenoeg zijn complete oeuvre voor het Haags Gemeentemuseum verworven. Net als de vlakbij aan de Wassenaarseweg woonachtige Piet Zwart, had Schuitema na de Duitse inval om veiligheidsredenen de nodige politieke drukwerken achter zijn huis verbrand. Het vereiste dan ook het nodige spoorwerk om achter zijn politieke activiteiten te komen in het vooroorlogse Rotterdam. Ik herinner het mij nog goed dat hij met enige verbazing door een knikje bevestigde dat hij in 1932-1933 niet alleen de basisomslagen voor het tijdschrift *Links Richten* van het gelijknamige Rotterdamse arbeiders-schrijvers-collectief had ontworpen, maar er onder het pseudoniem S. Palsma ook twee artikelen in had gepubliceerd. In dit licht is het interessant dat ik ooit de vijf verschenen nummers van *Links Front* vond, die de oorlog overleefden dankzij een mapje van

het Rotterdamse transportbedrijf J.T. Vervloet. Om veiligheidsredenen werden ook stofomslagen van boekuitgaven door een linkse uitgeverij als het Malik-Verlag verwijderd. Hiervan getuigt een enveloppe vol met stofomslagen van John Heartfield die ik lang geleden vond. Enkele van de meest gave exemplaren worden hier getoond.

In verband met mijn onderzoek naar het leven en werk van Paul Schuitema maakte ik kennis met een groot aantal geestverwanten uit de wereld van de kunst en cultuur. Ik noem hier slechts Eva Besnyö, Henny Cahn, Cesar Domela, Cornelis van Eesteren, Wally Elenbaas, Dick Elffers, Ir. J. van Ettinger, Jan Kamman, Arthur Müller Lehning, Cas Oorthuys, Willem Sandberg, Ben Stroman en Piet Zwart. Van Eesteren woonde destijds in Amstelveen in een villa vlak bij die van Joop den Uyl en het was een sensatie om een heuse Mondriaan in zijn woonkamer te zien hangen. Een bijzondere ontmoeting was die met de Rotterdamse drukker C. Chevalier in het clubgebouw van de koninklijke roei- en zeilvereniging 'De Maas'. Tot hij zich in 1936 bekeerde tot het nationaal-socialisme was Schuitema een van zijn belangrijkste klanten. Uit waardering voor het feit dat ik desondanks contact met hem had gezocht, schonk hij mij de nodige drukwerken – in enkele gevallen met zijn prachtige door Schuitema ontworpen ex-libris.

Na mijn afstuderen begin mei 1974 wist ik al dat er zes maanden later op voorspraak van Rudi Fuchs een baan in het verschiet lag als assistent-conservator bij het prentenkabinet van het Haags Gemeentemuseum. In de tussenliggende periode werkte ik voor een hongerloontje af en toe bij antiquariaat Wout Vuyk in de Spuistraat. Daarnaast had ik alle tijd om voor mijzelf ook antiquariaten en veilingen te bezoeken. Een groot deel van het hier geëxposeerde gebruiksdrukwerk werd in die zes maanden gevonden. Onder meer in een krat met drukwerken van de Grafische School in Utrecht, dat ik voor een heel klein bedrag bij veilinghuis De Eland kon verwerven. Daarin zat onder andere de bijzondere brochure die Kurt Schwitters in 1930 publiceerde onder de titel *Die neue Gestaltung in der Typographie*. Laat dat nu juist een van de twee drukwerkjes zijn die ik – ondanks naarstig zoeken – niet meer terug heb kunnen vinden voor deze

tentoonstelling. Voorts herinner ik mij een forse stapel van het tijdschrift *USSR im Bau* bij een antiquariaat aan de Prinsengracht vlakbij de Westerkerk. Ondanks de uiterst schappelijke prijs moest ik mij beperken tot verwerving van vier nummers door minder bekende ontwerpers. Relatief recent verwierf ik voor een vele malen hoger bedrag het door El Lissitzky ontworpen nummer dat twintig jaar na de Oktober-Revolutie in 1937 verscheen en hier nu wordt geëxposeerd.

De overzichtstentoonstelling in 1976 van de oorspronkelijk uit Düsseldorf afkomstige en in 1934 naar Den Haag uitgeweken graficus Gerd Arntz was de eerste grote tentoonstelling die ik samen met Kees Broos voor het Haags Gemeentemuseum samenstelde. Ook van zijn werk maakte ik een complete inventarisatie, waarvoor ik hem zeker een jaar lang bijna wekelijks in Mariahoeve bezocht. Dat waren in vele opzichten bijzondere dagen, want Gerd was een innemende, uiterst belezen en bescheiden persoonlijkheid die talloze fameuze kunstenaars en politieke leiders uit het interbellum persoonlijk had gekend; variërend van El Lissitzky, August Sander en Franz Wilhelm Seiwert tot Erich en Zensl Mühsam.

Naast zijn (politieke) vrije grafische werk had Arntz zijn sporen verdiend door het ontwerpen van symbolen voor de Weense Methode voor de Beeldstatistiek van de positivistische socioloog Otto Neurath. Nadat Neurath in 1940 op het nippertje had weten uit te wijken naar Engeland zette Arntz zijn werk voort bij de Nederlandse Stichting voor Statistiek. Onderzoek leerde dat zijn naoorlogse toegepaste levenswerk in enkele ladekasten stond opgeslagen in de stookkelder van deze stichting aan het Haagse Bankaplein. Mij kwam het voor dat deze grafische schat een beter lot verdiende, maar als overtuigd VVD-er was Louis Wijsenbeek er niet direct van overtuigd dat het behoud ervan als bruikleen aan het Haags Gemeentemuseum zinnig was. De radencommunistische politieke overtuiging van Arntz spoorde immers niet met die van hem. Om hem toch over de streep te trekken riep ik de hulp in van zijn zoon Siep Wijsenbeek. Ik wist namelijk dat Siep betrokken was geweest bij de introductie van een door Gert Dumbar ontworpen huisstijl voor de Nederlandse Spoorwegen met de nodige pictogrammen. Tijdens een

gezamenlijke lunch met Russisch ei bij het toenmalige Paviljoen Rigter achter het museum wist Siep zijn vader ervan te overtuigen dat het toegepaste werk van Arntz zeker museumwaardig was. Mede door zijn inbreng is het inderdaad bewaard gebleven. Hoe intensief onze relatie was blijkt uit het feit dat Gerd Arntz in 1975 met een drietal beeldstatistische symbolen het geboortekaartje ontwierp voor onze, naar Oorthuys vernoemde zoon Cas. Eigenlijk was het de bedoeling dat hier vandaag een tentoonstelling met naoorlogse linoleumsneden van Arntz zou worden getoond, maar door het ontbreken van de gewenste subsidies voor lijsten en een begeleidende publicatie is die uitgesteld en mocht ik met mijn collectie de honneurs waarnemen.

Ik zou nog wel even door kunnen gaan met verhalen over de wording van mijn collectie, maar staandeluisteren valt niet mee en ik laat het hier dan ook bij. Niet zonder Ben Faydherbe te hebben bedankt voor het meedenken over de selectie voor deze presentatie, Aad Krol en Saskia Copper van de bijna 25-jarige galerie VIVID voor de samenwerking en last but not least Veronica met wie ik al sinds 1969 lief en leed deel. Tot dat leed behoort zeker de last van een veel te groot huis, dat kreunt onder de historische foto's, druk-, boek- en kunstwerken.



Flip Bool, 5 november 2023